

ADANA VE ÇEVRESİNDEKİ MEZARLARDA TÜRK MOTİF VE SEMBOLLERİ*

Turkish Motifs and Symbols in the Graves in Adana and its Surroundings

Hilmi SAVUR**

Rabia Gökçen KAYABAŞI***

Öz

İnsanlık tarihinin en zengin kültürlerinden biri olan Türk kültürü, tarihi süreç içerisinde farklı medeniyetlerle buluşarak şekillenmiş ve gelişimini devam ettirmiştir. Çok yönlü bir olgu olan kültürün manevi unsurlarını tespit etmek oldukça zorken, maddi olanları belirli karşılaştırmalara imkân tanımaktadır. Bu maddi kültür unsurlarından biri mezarlardır. Mezarlar bu dünya ve öteki dünya arasında eşik durumundadır. Tarihin en eski dönemlerinden itibaren Türkler, ölüm ve ölümden sonraki hayatın varlığına değer vermişlerdir. Geçmişten günümüze aktarılan gelenekler farklı dönemlerde değişkenlik gösterse de ana tema genellikle aynı kalarak işlevselliğini devam ettirmiştir. Türklerin ölüme bakış açısı, ölümlerle yüzleşmeleri, ölüm sonrasında yaptıkları ritüeller, temel olarak din ve gelenekler üzerinden temellendirilmiştir. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle beraber ölü ve mezar gelenekleri kısmen değişse de anlam itibarıyla özü değişmemiştir. Osmanlılar döneminde hem mezar taşları bir sanat eseri hüviyeti kazanmış hem de türbe adı verilen yapılar ortaya çıkmıştır. Çalışmada; Adana il merkezindeki Akkapı Mezarlığı, Asri Mezarlık, Buruk Mezarlığı, Havutlu Mezarlığı, Kabasakal Mezarlığı, Kimsesizler Mezarlığı, Sülüklüpnar Mezarlığı, Yüzüncüyıl Mezarlığı ile ilçe ve köylerde bulunan çeşitli mezarlar saha araştırması teknikleriyle araştırılmış ve 902 mezar tespit edilerek incelenmiştir. Bu mezarlar arasından seçilen mezar taşları, Türk motif ve sembolleri özelinde açıklanmaya çalışılmıştır. Mezarlar, bir kültürün ölüme ve atalara karşı duruş ve bakış açısını da ortaya koymaktadır. Mezarda yapılan ritüel ve uygulamalar geçmişten günümüze gelen ve değişimi zor ritüellerdir. Araştırmada Adana mezarlarında ağaç, Ümay Ana, eşik ve beşik motifleriyle; tütsü yakma, kıyafet asma ve kurdele asma ritüelleri tespit edilmiştir. Karşılaşılan uygulamalar, Adana mezarlarında Türk inanç sisteminin geçmişten günümüze hâlâ canlı olduğunu ve uygulamalarla işlevsel anlamda devam ettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mezar, Ölüm, Türk Kültürü, Halkbilimi.

Abstract

Turkish culture, one of the richest cultures in the history of mankind, has been shaped by meeting different civilizations in the historical period and has continued its development. While it is quite difficult to identify the spiritual elements of culture, which is a multifaceted phenomenon, the material ones allow for certain comparisons. One of these material elements of culture is graves. Graves are a connection points between this world and afterworld. Ever since the earliest periods of history, Turks have valued the existence of death and the afterlife. Although the traditions passed down from the past to the present have varied in different periods, the main theme has generally remained the same and continued to be functional. The perspective on death of Turks, their confrontation with death, and the rituals they perform after death are based on religion and traditions. With the acceptance of Islam by the Turks, the traditions of death and funerary rituals partially changed, but their essence remained unchanged in terms of meaning. During the Ottoman period, both tombstones became works of art, and structures called shrines were built. In the study, Akkapı Cemetery, Asri Cemetery, Buruk Cemetery,

* Bu makale, "Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış: Adana Örneği" adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir

** Bilim Uzmanı, Aksaray Üniversitesi, savurhilmi2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5381-939X

*** Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, rabiagokcen@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6147-7916

Havutlu Cemetery, Kabasakal Cemetery, Kimsesizler Cemetery, Sülüklüpınar Cemetery, Yüzüncüyıl Cemetery and various cemeteries in districts and villages in the center of Adana province were investigated by field research techniques, and 902 graves containing Turkish cultural elements were found as a result of the research. The tombstones selected among these graves have been tried to be detailed and explained in terms of Turkish motifs and symbols. Rituals and practices performed at graveyards are traditions that have their roots in the past, and they resist to change. In this research, among the tombs located in Adana it can be seen patterns of trees, Umay Ana, threshold, crib and rituals of thurification, hanging of attire and ribbon. These practices show us that Turkish belief system is still active to this day and continues functionally.

Keywords: Grave, Death, Turkish Culture, Folklore.

Extended Summary

Turkish culture is the past, present and future of the Turkish nation. Turkish culture, one of the richest cultures in the history of mankind, has been shaped by meeting different civilizations in the historical period and has continued its development. While it is quite difficult to identify the spiritual elements of culture, which is a multifaceted phenomenon, the material ones allow for certain comparisons. One of these material elements of culture is graves. Ever since the earliest periods of history, Turks have valued the existence of death and the afterlife. Although the traditions passed down from the past to the present have varied in different periods, the main theme has generally remained the same and continued to be functional. The Turks' perspective on death, their confrontation with death, and the rituals they perform after death are based on religion and traditions. In the Uighurs, it is seen that stones called "bengütaş" were put up in the graves called kurgan, and "balbal" were placed around these stones as many as the number of enemies killed by the dead person. With the acceptance of Islam by the Turks, the traditions of death and funerary rituals partially changed, but their essence remained unchanged in terms of meaning. During the Ottoman period, both tombstones became works of art and structures called shrines were built.

Adana, one of the important cities of the Mediterranean, has been home to various nations throughout the history due to its geographical location, demographic structure of the population, fertile and rich plains, climate, and abundance of water resources, and today it is home to various cultures. It is understood that by identifying and clarifying the cultural dynamics of the city, which has a demographic structure and cultural mosaic, it will make significant contributions to both folklore and the cultural history of the city. Adana is a city where a variety of cultures live together. Built on a large plain area, Adana is a city where Yörük and Varsak Turkmens live densely. At this point, this population's attitudes towards death, after-death practices, beliefs, rituals, and motives on applying these practices reveal the purpose and starting point of the study. Tombs in Adana have generally been the field of interest of Sanar History specialists and have been studied superficially. There has been no research into the translation of Ottoman tombstones into modern Turkish, nor into the expression of the motifs. Based on this problem, it has been concluded that these graves and practices should be viewed from the perspective of Turkish culture.

This study is based on field research and interview techniques. In the study, Asri Cemetery, Akkapı Cemetery, Buruk Cemetery, Kabasakal Cemetery, Havutlu Cemetery, Kimses Cemetery, Sülüklüpınar Cemetery, Yüzüncüyıl Cemetery and various cemeteries in districts and villages in the center of Adana province were investigated by field research techniques, and 902 graves containing Turkish cultural elements were found as a result of the

research. The tombstones selected among them are tried to be detailed and explained in this study. The majority of the practices in Adana graves are similar to the rituals performed by pre-Islamic Turks around the grave after death. It was seen that the person's belongings or clothes were left or sewn to the grave, indicating that the person died physically and lived spiritually.

It was observed that trees such as pomegranate, tangerine, olive, cypress, pine, willow were planted at the grave in the name of cleansing the deceased from sins and getting good deeds. With the belief that fire purifies and cleanses from evil spirits and sins, it is seen that in Adana graves, fragrant incense called "bahur" from the daily tree is burned and left at the grave. Mother Umay appears as the protector of children, the protector of pregnant women, and the function that sends off the souls of dead people. Mother Umay is a character with important roles in Turkish mythology and Turkish culture. It has been discovered that the crown called Mother Umay is also used as a form on tombstones in Adana.

In total, 6 tombstones were made in the form of Mother Umay's crown and placed on women's graves. Grave-related beliefs and practices are traditions that resist to change and are transmitted through culture. In the graves in Adana province, it was also found that objects were left in the graves within the framework of certain beliefs, which are part of the death and burial rituals of Turkish culture. These practices are currently being carried out.

Giriş

Geniş bir coğrafyada hüküm süren Türkler, ölümle ilgili farklı inanış ve uygulamalarda bulunmuşlardır. Farklı kültürlerle etkileşimde olmaları, aynı toplumda farklı inançları yaşamaları ölü defnetme ve mezar kültürünü de etkilemiştir. Türk kültüründe mezarlar hem ölüme hem de ölümsüzlüğe uzanmaktadır. Türkler, ölümlerini geçmişten bugüne çok çeşitli şekillerde gömmüşlerdir. Jean Paul Roux ölü gömme çeşitlerine göre cesetleri; ağaçlar üzerinde sergilenen, hayvanlara terk edilen, yakılan, mumyalanan, gömülen ceset olarak nitelendirmiştir (1999: 236). Mezar, ölümden sonra yaşamın devam ettiğine duyulan inancın bir tezahürüdür. Ölümlerin cenin pozisyonunda toprakla buluşturulması yeniden varoluşu ifade etmektedir. "Mezar yönlerinin, ruhun ölümden sonraki sürecinin güneşin hareketleriyle bağlantılı hâle getirilmesi, yeniden doğma düşüncesiyle ölümden sonraki hayata dönük düşünceleri ortaya çıkarmaktadır (Eliade, 2015: 23-25). Göktürklerde mezarlık merasiminde üst üste taşlar dizilirken taşların yanına hatıra direği eklenmektedir. Mezarın yanında taşların çok olması öldürülen düşmanın sayısı ile bağlantılı bir durumdur. Ölünün ardından kesilen kurbanların başları da bu dikilen direğin üzerine konulmaktadır (Çoruhlu, 2019: 374). Mezarların üzerine dikilen heykeller hem Göktürkler de hem de Bulgarlar ve Kumanlarda görülmektedir. Altay dağlarında bulunan kurganlarda kurganın yanı başına dikilmiş taşlar ve heykeller bulunmaktadır (Ögel, 2020: 170). Kırgızlar, mezara önem vermekte, mezarın ölen kişinin ebedî evi olduğuna inanmaktadır. Mezar taşı dikmek aile sorumluluklarından biridir. Toprak ana inancına bağlı olarak belli bir yaşa gelmiş insanların mezar taşları topraktan yapılmaktadır. Çünkü, insanın toprak anadan geldiği ve yine toprak anaya dönüşüne inanılmaktadır (Dıykanbeyava, 2018: 189). Türk coğrafyasının genelinde görülen toprağa yeniden dönüş teması Anadolu coğrafyasında farklı uygulama ve pratiklerde kendini göstermektedir. Bunlardan birisi Türklerin geçmişini ve o geçmişin ruhunu taşıyan

mezar taşlarıdır. Mezar taşları ölen kişinin sadece kimliği ile ilgili bilgileri vermemekte, geçmişteki inançlarını da bünyesinde barındırmaktadır. Ait oldukları toplum tarafından ortaya çıkarılıp işlenen mezar taşları inanç sisteminin somutlaştırılmış bir örneği niteliğindedir. Mezar taşları üzerine yapılan, sembolik bir kod niteliğindeki şekiller, tasvirler vb. hem kutsallık hem de dokunulmazlık sağlamaktadır. İnsanoğlunun yok oluş ve kaybediş karşısında yaptığı bu uygulamalarla, yaşamdan sonra da var olmaya devam eden hayatın sonsuzluğuna değer kazandırmaktadır (Kayabaşı, 2022: 663).

Anadolu'da mezarlar, yerleşik hayata geçilmesi sebebiyle kalıcı somut varlıklar hâlinindedir. Atalarının mezarlarını ölüm yıldönümlerinde, arife günlerinde, bayramlarda ziyaret eden insanlar, saygılarını çeşitli inanış ve ritüellerle göstermektedirler. Mezara su dökmek, mezar taşı yaptırmak, mezarı çiçeklendirmek, mezarın ayakucuna ve başına ağaç dikmek, tütsü yakmak, ölen kimsenin kıyafetlerini mezar başına dikmek gibi çeşitli İslâm öncesi inanış ve uygulamaların İslâmî bir formda yapılmaya devam edildiği görülmektedir.

Dinî ritüeller, totemler ve nesnelerin tözünde bulunan karmaşık, ezoterik ilişkileri anlamlandırmak amacıyla sembol kullanılmaktadır. Semboller, kültürel ritüel ve deneyimlerin aktarımı, bu aktarımın anlamlandırılması ve referans olarak kullanımı önem arz ettiği gibi sembollerin olmadığı bir kültürün anlamlandırılmasının da zor olduğu görülmektedir (Eğinli ve Nazlı, 2018: 59). Sembol, basit bir işaret, form yönünün dışında, işlevsel anlamda farklı gerçeklikleri göz önüne sermektedir. Sembolik formların, dünyayı anlama ve biçimlendirme noktasında büyük katkıları vardır. Kültür, sembollerin sistemli bütünlüğünden var olmaktadır. Kültürü, sembollerle açıklamak, var olan kültürün dünyaya bakışını, felsefesini, düşünsel boyutunu ortaya koymaktadır (Köktürk, 2014: 415-416). Mezar taşları, yapıları itibarıyla buldukları toplumun simgelerini, sembollerini, motiflerini bünyesinde barındırırken o toplumun kültürünü, sanat anlayışını, ölüme bakış açısını yansıtmaktadır. Var oldukları toplumun ölüm ile ilgili inanç ve pratiklerini gelecek kuşaklara aktaran mezar ve mezar taşları bu çalışmada Adana özelinde Türk kültür unsurları bağlamında değerlendirilmiştir. Bu nedenle çalışmada Adana'da bulunan mezar ve mezar taşları Türk motif ve sembollerini çerçevesinde incelemeye tabî tutulmuştur. Adana Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğünden alınan liste ve izin belgesi ile sahaya çıkılmış, saha taranmıştır. Mezarlık çevresinde yapılan uygulamalar araştırılmış, anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, Adana merkezde bulunan Akkapı Mezarlığı, Asri Mezarlık, Buruk Mezarlığı, Havutlu Mezarlığı, Kabasakal Mezarlığı, Kimsesizler Mezarlığı, Sülüklüpınar Mezarlığı, Yüzüncüyıl Mezarlığı ile il genelindeki çeşitli mezarlıklar alan araştırması yöntem ve teknikleriyle araştırılmış, Türk motif ve sembollerini barındıran 902 mezar tespit edilmiştir. Bu mezarlar il merkezinde bulunması, birçok ritüeli içinde barındırması sebebiyle seçilmiştir. Ancak çalışmada aralarından seçilen bazı mezar taşları çeşitli ritüeller, uygulamalar ve semboller bağlamında incelenmiş ve fotoğraflarla örneklendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada karşılaşılan başlıca unsurları; ağaç motifi, Umay Ana motifi, eşik motifi, beşik motifi, tütsü yakma ritüeli, kıyafet asma ritüeli ve kurdele asma ritüeli olarak başlıklar hâlinde sıralamak mümkündür.

1. Ağaç Motifi

Türk kültüründe ağaç her dönemde kutsal kabul edilmiş ve ağaç etrafında çeşitli inanışlar gerçekleştirilmiştir. İnanç bağlamında ağaç dikmek, ağaca saygı ve sevgi göstermek iyi ruhları memnun etme adına yapılan ritüellerdendir. Türk kültüründe yaşam ve canlılık veren hayat ağacının ölüm teması ile önemli bir bağı vardır. Ağaçla beraber ruhların göğe çıkarılacağına, ait oldukları yere götürüleceklerine inanılmaktadır. Yakutlarda Aranâs isminde ormanda veya bir alanda türbe-mezar biçiminde mezarlar bulunmaktadır. Eski Yakutların, saygı ve sevgi gösterdikleri kimselerin cesetlerini koydukları alandır. Ölen kimsenin bedenini, kayın ağacı kabuğuna yerleştirdikleri, üzerine toprak attıkları, üst kısmını kapattıktan sonra tekrar toprak attıkları aktarılmaktadır. Bu işlem şaman cenazelerinde de uygulanmaktadır. Ölen şamanın giysilerinin ve kullandığı nesnelere mezarının yanındaki ağaca asıldığı belirtilmektedir (Dilek, 2021: 87).

Türk geleneklerinde mezarın başına ağaç dikilmektedir. Dikilen ağaç yeşerip hızlı bir şekilde göğe doğru serpilirse mezarda yatan kişinin Tanrı katında mekânının olduğuna inanılmaktadır (Ergun, 2004: 337). Mezarlıklara bu sebeple ağaçlar dikilirken, kutsalın dokunulmazlık kazandırdığı mezar taşlarına da ağaçla bağlantılı motifler işlenmektedir. Bu durum Adana'daki mezarlıklarda da görülmektedir ve 1, 2, 3, 4 numaralı görsellerle örneklendirilmiştir.

Görsel 1: Ağaç Motifli Mezar Taşı, Adana Asri Mezarlığı (Savur, 2023: 210).

Görsel 2: Ağaç Motifli Mezar Taşı, Adana Kabasakal Mezarlığı (Savur, 2023: 213).

Görsel 3: Ağaç Motifli Mezar Taşı, Adana Kozan Merkez Mezarlığı, (Savur, 2023: 211).

Hurma, cennete özgü bir ağaç ve meyve olarak kabul edilmektedir. Adana’da bulunan mezar taşlarında hurma ağacının motif olarak işlendiği görülmektedir. Mezar taşında hurma ağacının bulunması kişinin hac görevini ifa etmiş olduğu anlamına gelmektedir (Savur, 2023: 158).

Hz. Muhammed’in hadislerinde; Acve (hurma), cennet meyvelerinden biri olarak bilinmekte, zehirlenmeler karşısında da şifa vermektedir ve “Sabahları aç karna yenilen hurma, bağırsaktaki kurtları öldürür” şeklinde açıklanmaktadır. Hz. Muhammed’in mescitte hutbe okumak için hurma kütüğünü kullanması ve *Kur’an-ı Kerim*’de hurma kelimesinin 24 kere geçmesi bu ağaca duyulan saygı ve sevgiyi de arttırmıştır (Çavuş, 2018: 67).

Ağaç, köken mitlerinde ölen kişinin başucuna dikilmesi ve yeşerip serpilmesiyle ölünün ruhunu sembolize etmektedir (Bayat, 2017: 181). Adana'daki mezarlıklarda; zeytin, mandalina, nar, çam vb. ağaçlar dikildiği görülmüştür. Bu ağaçların mezarlara dikilmesi çeşitli sebeplerle açıklanmaktadır. Kuşlar tarafından meyvesi yenen dut ağacının sevabının ölünün ruhuna ulaşacağına inanılmaktadır. Mandalina ağacının dikilmesi de yine kuşların suyundan beslenip yatan kişiye hayır olarak döneceğine inanılmaktadır. Nar ağacı, cennet meyvesi olarak bilinmektedir. Adana'daki mezarlıklarda ölen kimsenin kalbinin üzerine denk gelecek şekilde nar ağacı dikilmektedir. Kalbe doğru inen nar ağacının kökleri ile ölen kişinin yeniden hayat bulacağına inanılmaktadır. Ağaç dikiminde yer alan temel düşünce; toprağa verilen bir canın, ağaç nezdinde filizlenip yeniden doğuşudur (Savur, 2023: 158). Bu inancı, atalar kültü ve toprak ana kültüyle ilişkilendirmek mümkündür.

Altay-Sayan Türkleri, mezarlar etrafında büyüyen ağaçlara bakarak ölen kimsenin mutlu olduğuna ve ağaçların ölen kimsenin kemiklerinden beslendiklerine inanmaktadır (Bayat, 2017: 181). Adana'nın Kozan ilçesindeki mezarlığa zeytin ağaçlarının da dikildiği görülmüştür. Zeytinlerin mezar üzerine dikilmesi ve kullanılması şöyle açıklanmaktadır:

Özellikle bizim mezarlarda ağaç olarak zeytin ağacı dikilir. Sağlıklı meyve verir, bereketlidir, yaprakları yaz kış dökülmez. Bunları eken insanlar, sene boyu mezarların bakımını yapan insanların bu zeytinleri satıp masrafları çıkarsın diye ekerler. Şimdiler de belediye çok zeytin olunca ihaleyle satıyor, gelen geliri mezarlıklara verip yıl boyu bakımları yapıyor. Zeytin dışında çam da ekilir. Ölen kişilerin mezarlığa geldiğinde sıkıması, rahat olması, kabirde ruhunun azap görmemesi, günahlarının af olması amacıyla dikildiği söylenir. Ağacın uzaması, yaprak ve meyve vermesi ile ölen kişinin günahlarından arındığına inanılmaktadır (Savur, 2023: 157).

Mezarlara çaput, ip, kumaş şerit vb. bağlanması şaman inançlarından günümüze kadar gelmiş ve dinî bir vazife gibi uygulanmıştır. Bu inancı şamanlar; orman, ağaç, dağ ve su ruhlarına, genel olarak yer-su ilahına atfetmişler, yer-su ruhlarının koruyucu gücüne ve merhametine inanan insanlar da çaput bağlama geleneklerini devam ettirmişlerdir (İnan, 2020: 472). Yakutlar'da Aartık İççite, eril ve dişil olarak aktarılan bir yol iyesidir. Bu iyelerin karı-koca oldukları düşünülmektedir. Yolculuk yapmanın zor olduğu kuzey tarafında insanlar rahat yolculuk yapabilmek için konakladıkları yerlerde yol iyesine ağaçlara bez bağladıkları ve bu sayede yolculuğun rahat, sorunsuz geçeceğine inanılmaktadır (Dilek, 2021: 18). Adana'da bulunan hemen hemen her mezarın başındaki ağaçlara şeritler, kumaşlar, çaputların bağlandığı tespit edilmiştir. Bu bezler bağlanarak kutsal ağaç aracılığıyla Tanrı'ya niyazlarda bulunmaktadır. Ağaç, insanların Tanrı'yla irtibat kurduğu bir varlık olarak düşünülmüş, bu dünya ile öbür dünya, yer altıyla yeryüzünün ve gökyüzünün bağlantı noktası gibi algılanmıştır (Ergun, 2004: 374).

Görsel 4: Ağaç Motifli Mezar Taşı, Adana Kabasakal Mezarlığı, (Savur, 2023: 207).

Adana'daki mezarlara, servi, çınar, söğüt, çam vb. ağaçların da dikildiği görülmektedir. Meyve veren ağacın mezarlara dikilmeyeceği ve meyvesiz ağaçların gölgesinden ölünün faydalanacağı inancıyla çam, söğüt, çınar, servi gibi ağaçların dikildikleri tespit edilmiştir (Savur, 2023: 159). Servi ağacının Adana mezar taşlarında motif olarak kullanılmıştır. Göğe doğru yükselen serviler düzgün boyları ile sonsuz bir hayatı sembolize etmektedirler (Ergun, 2004: 235). Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra hayat ağacı varlığını cennet ağacı olarak zikredilen servi ağacına bırakmıştır. Servi, elife benzeyen şekliyle vahdaniyeti, doğruluğu; yaz kış yapraklarını dökmemesiyle ölümsüzlüğü, göklere doğru uzanması, boyuyla Allah'a kavuşmayı simgelemekte; çıkardığı seslerle Allah'ı zikrettiğine inanılmaktadır (Çetin ve Yayık, 2021: 487). Servi ağacı, ölüm ve fanilik sembolleri ile bağlantılıdır. Yaz ve kış aylarında yeşil kalması, özel bir kokusunun olması, her zaman dik durması ile ruhun yükselerek Allah'ın katına çıkışını temsil etmektedir. Servi ağacı rüzgârda sallanırken çıkan sesin "Hû" sesine benzediğine ve Allah'ı zikrettiğine inanılmaktadır. Ve bu "Hû" sesiyle yatan kişinin günahlarından arınacağı, günahlarının affolunacağı, gün geldiğinde servi ağacı kurursa yatan kişinin günahlarının sona ereceği, biteceği aktarılmaktadır (Arslan, 2014: 7). Nitekim, hayatın başlaması ve son bulması hayat ağacının bir uzantısı olan servi ağacı ile sembolize edilmektedir.

2. Umay Ana Motifi

Umay, kadınların gebelik dönemlerinde, doğum anında ve doğum sonrası süreçte çocuk büyüyüncüye kadar çocuğu kötü iyelerden koruyan, gözeten ve sakınan bir iye olarak kabul edilmektedir (Kayabaşı, 2016b: 222). Çocukların ve kadınların koruyucu ruhu olarak bilinmektedir (Dilek, 2021: 848). *Orhun-Yenisey Yazıtları*'nda Umay; tanrı, Iduk ve Yer-Sub'la birlikte adı geçen mitolojik kahramanlardandır. *Bilge Kağan*, *Tonyukuk* ve *Kül Tigin*

Yazıtları'nda Umay, kadın ilah olarak anılmaktadır. *Tonyukuk Yazıtları*'nda Umay işlevsel olarak iki maddede değerlendirilmiştir. İlki annelerin, çocukların ve aile ocağının koruyucusu olan Umay'dır ve bu Umay, Türk devletinin ve Türk milletinin koruyucusu olarak Gök-Tanrı ile *Orhun-Yenisey Yazıtları*'nda işlevselleştirilmiştir. İkincisi ise çocukları öldüren Kara Umay'dır ve Karay May adıyla bazı Altay kavimlerinde de karşılaşılmaktadır (Bayat, 2018: 47-48). Türk kültüründeki yerini göstermesi bakımından Umay adının abidelerde de geçiyor olması önemli bir ayrıntıdır.

Umay Ana Şorlarda çocukları koruyan, ölen insanın ruhunu uğurlayan ruhlardan biri olarak aktarılmaktadır (Potapov, 2012: 337). Umay Ana ve tacı Yakut folklorunda da vardır: “Bembeyaz süt gölünden su içen/ Surun dağında hayat sürdüren/ Taç görünömlü başıyla Umay-Ene/ Elinde tutan tacını o altından/ Ayaklarını üst üste koyarak oturan/ Altın saçlarıyla Umay-Ene” (Dıykanbayeva, 2018: 74).

Umay Ana çeşitli biçim ve formlarda Türk toplumlarında tasvir edilmektedir. Kırgız halkının anlattığına göre Umay Ene, yeryüzünde olduğunda izi bazı kayalarda ve taşlarda kalır. Bunlar Umay Ene'nin tahtı olarak adlandırılır (Dilek, 2021: 849). Nitekim Umay, mezar taşlarında ve çeşitli heykelerde üç yapraklı bir taç veya üç boynuz süslü bir başlık formunda tasvir edilmektedir. Adana'daki mezarlarda “Umay Ana Tacı” şeklinde mezar taşları da tespit edilmiştir. Bu durum Adana'daki mezarlıklarda da görölmektedir ve 5, 6, 7 numaralı görsellerde örneklendirilmiştir.

Görsel 5: Umay Ana Tacı Formlu Mezar Taşı, (Şimşek, 2018).

Tasvirlerden görülen Umay Ana tacı formu Adana'da bulunan ismi ve tarihi belli olmayan bir mezar taşında tespit edilmiştir.

Görsel 6: Umay Ana Tacı Formlu Mezar Taşı, (Baytok, 2015).

Taşeli Yöresi'nde gelinin eline verilen mendilde, gelinin atının yularında, Umay tasvirleri ve Umay Ana tacı (üç şualı) işlendiği görülmektedir (Kayabaşı, 2016a: 150). Adana'da tarihi belli olmayan kadın mezar taşlarının çoğunda Umay Ana tacı motif olarak işlenmiştir. Umay Ana'nın ölen kimseleri himayesi altına alarak kötü ruhlardan koruyacağına, merhamet göstereceğine inanılmakta ve kadın mezar taşlarına da bu form yansımaktadır. Bu durum hem doğumda hem de ölümdede Umay Ana'nın insanlara yardımcı olduğu düşüncesini doğurmaktadır.

Görsel 7: Umay Ana Tacı Formlu Mezar Taşı, Adana Buruk Mezarlığı, (Savur, 2023: 224).

3. Eşik Motifi

Eşik, Türklerin gündelik hayatlarında var olan inanış ve ritüellerinde adı geçen tasvir ve motiflerden biridir. Eşik hem kapının önü hem göğe açılan bir kapı görevindedir. Yer ve ruh âlemlerini birbirinden ayıran bir sınır işlevi gördüğü de aktarılmaktadır. Eşik, çok durulması sakıncalı ve hemen geçilmesi gereken bir yer olarak bilinmektedir (Türkyılmaz, 2019: 154-155). Anadolu’da eski Türk inanç sisteminde yer alan eşik iyesi ve ona bağlı inanmaların tamamı ortadan kalktığı hâlde eşiği kutsama ve onunla ilgili yasakların büyük bir kısmı devam etmektedir (Dilek, 2021: 317). Eşiğin, tasavvuf inancında dışardan içeriye girmek ve zahirden batına ulaşmak gibi çeşitli anlamları da vardır. Bu geçiş, eşikten geçmekle sona ermektedir. Kutsal olmasından dolayı eşiğe basılmamaya dikkat edilir ve içeriye girişte eşik öpülür. Eşiğe baş koymak vb. ifadeler bu inanç bağlamında gelişmiştir. “Beşikten eşiğe kadar” ifadesiyle beşik ile doğum sembolize edilirken, eşik ile ölüm sembolize edilmektedir (Kaya, 2014: 331). Ölüm ile insan farklı bir ortama ve dünyaya geçiş yapmaktadır. Adana il merkezinde ve Kozan ilçesinde bir mezarda; mezar taşına kapı girişi, mezarın ayak ve baş kısmına eşik tasviri yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durum 8 numaralı görselde örneklendirilmiştir.

Görsel 8: Eşik Motifli Mezar Taşı, Adana Kozan Merkez Mezarlığı, (Savur, 2023: 228).

4. Beşik Motifi

Beşik, hayatın geçiş dönemlerinden doğum ritüelinin önemli bir parçasıdır. Yöreden yöreye değişik şekillerde imal edilen beşik, anne kucağından sonraki bebeğin ilk sığınağıdır. Anne kucağında başlayıp, beşik ile devam eden insanın hayatı mezarda sona ermektedir. Karakalpaklarda ölen çocuğun beşiği çocukla beraber mezara konulur. Çünkü beşiğin çocuğun hastalığının ve ölümünün kaynağı olan kötü ruhları içerdiğine inanılır (Dilek, 2021: 168). Halk kültüründe sevgi sözcüğü olarak “Beşikten mezara kadar” ifadesi kullanılmaktadır. Adana’nın Asri Mezarlığı’nda üç adet beşik tasvirine sahip lahit formunda mezar tespit edilmiştir. Mezarların kime ait olduğu bilinmezken yetişkin mezarlarının hemen yanında bulunmaktadır. Küçük yaşta vefat ederek yuvasından ayrılan bebeğin yeni yuvasının da

beşik olması düşüncesiyle bu mezarların yapıldığı düşünülmektedir. Bu durum 9 numaralı görselde örneklendirilmiştir.

Görsel 9: Beşik Motifli Mezar Taşı, Adana Asri Mezarlığı, (Savur, 2023: 228).

5. Tütsü Yakma Ritüeli

Türk kültüründe ölüme sebep olan ruhlardan arınmak adına tütsü kullanılmaktadır. Kötü ruhları ölen kişiden arındıracağı ve kaçıracağı inancıyla öd ve günlük ağaçlarından tütsüler yapılmaktadır. Kırgızlar, alasta adı verilen tütsüyü ölüm ruhunun zararlarından korunmak için yakmaktadırlar (Yeniay vd., 2022: 242-243). Anadolu'da daha çok doğum, ölüm, hastalık ve nazar değmesi gibi durumlarda tütsü yakılmaktadır (Dilek, 2021: 834). Adana'da mezarlıklarda günlük ağacından imal edilen bahur adı verilen tütsülerin yakıldığı görülmektedir. Bu durum 10 numaralı görselde örneklendirilmiştir.

Görsel 10: Tütsü Yakma Ritüeli, Adana Sülüklüpinar Mezarlığı, (Savur, 2023: 213).

Mezarlık etrafında yakılan bu tütsüler ile ölen kişinin kötü ruhlardan korunacağına, daha az kabir azabı göreceğine, günahlarından arınacağına inanılmaktadır (Savur, 2023: 160). Buryatlar, ardıçla tütsülümeye, temizleme ve arınma işlemlerini, ata ruhlarının buldukları dağ yamaçlarında yer alan akağaçların yanında yaparak Tanrı'ya kurban olarak sunmaktadırlar. Kurban ağacının içine koyulurken ağaç tabak ardıçla tütsülenmekte ve bu tütsünün toplumu günahlardan arındıracağına, temizleyeceğine ve aydınlatacağına inanılmaktadır. Altaylıların, dağlardaki geçitlerden geçerken ardıç dalından bir dal yakarak tütsü yaptıkları ve kötü ruhları böylece kaçırdıkları yollarını kaza bela gelmeden sürdürdükleri aktarılmaktadır (Ergun, 2012: 285). Adana'da evlerde ya da mezarlarda bahur yakılmasının bir nedeni, evdeki kötü ruhları kaçıracağına, kötü nazarları dumanıyla beraber yok edeceğine inanılmasıdır. Bahurun çıkardığı güzel koku etrafı sararken aynı zamanda salavat çekilerek dua edilmektedir. Bahurun ateşi söndürülmez, mezarın başucuna bırakılarak kendi kendine sönmeye beklenir.

Ateş ve duman, Altaylarda bir temizlik ve arınma şeklidir. Buryatlar, cenaze töreninde cenaze alanının önüne ateş yakmaktadırlar. Cenaze sahibi aileler, kötü ruhlardan dumanla arınıp temizlenmek adına ateş yakıp üzerinden atlamaktadırlar (Harva, 2014: 187). Ateş üzerinden atlamamanın arındırıcı ve şifa verici olduğuna inanan bir diğer topluluk da Karaylardır (Dilek, 2021: 112). Türkmenlerin mezarın başında ateş yakmaları eskiden beri süregelen ritüellerinden biridir. Bulgar Dağı Türkmenlerinin, gece ölünün yıkandığı yerde ve mezarın başında ateş yakıldığı görülmektedir (Ögel, 2014: 666). Türk şamanları, şaman vefat ettiğinde yattığı yeri kırmakta, kötü ruhların kovulması adına yere yatırılan şamanın başucunda mum yakılıp bekletilmektedir (Bayat, 2019: 263).

Görsel 11: Mum Yakma Ritüeli, Adana Buruk Mezarlığı, (Savur, 2023: 254).

Adana'daki mezarlıklarda ölünün başucunda mum yakıldığı görülmektedir. Bu durum 11 numaralı görselde örneklendirilmiştir. Yakılan mumun çıkardığı ateşin yönü ve rengi önem arz etmektedir. Açık renkli mum alevi, ölen kişinin iyi yere gittiği; aksi rengin ise ölen kişinin yerinden memnun olmadığı anlamları taşımaktadır. Mumun yere damlıyor olması da ölen

kişinin gittiği yerde ağladığını belirtmektedir. Karaim Türklerinde cenaze defnine kadar da tabutun yakınında mum dikilip yakılmaktadır ve bu mumun söndürülmemesi gerekmektedir (Tryjarski, 2012: 362-384). Irak Türkmenleri de mum ve bahur yakan Türk topluluklarındandır. Saygı ve sevgi göstermek adına vefat eden kişinin mezarının başında mum yakılmaktadır. Ölen kişiye ilk gün kabrin karanlık geleceğine ve mum ve bahurun bu karanlığı aydınlatacağına inanılmaktadır (Bayatlı, 2011: 156-157).

6. Kıyafet Asma Ritüeli

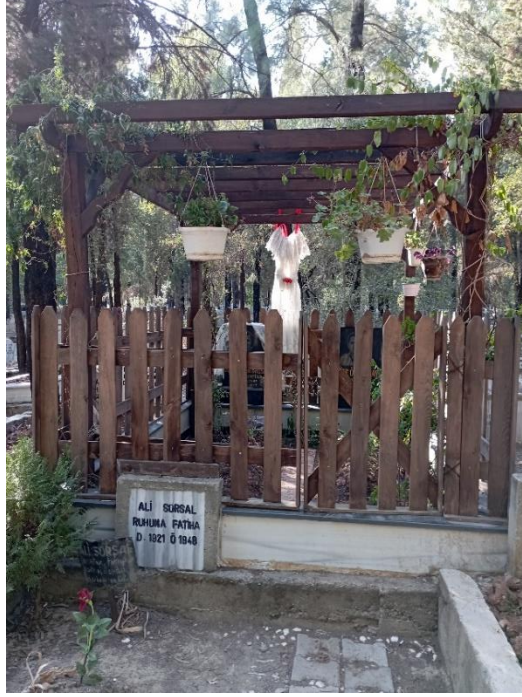
Kıyafet asma ritüeli atalar kültü inancıyla bağlantılıdır. Bu uygulama, mezarda yatan kimsenin sevdiği bir nesnenin mezar taşına bırakılması veya kıyafetinin asılması şeklinde gerçekleşmektedir. Ölen kimsenin ruhunu memnun etmek, onu anmak ve sevgi, saygı göstermek adına yapılan bir uygulamadır (Savur, 2023: 162). Ölünün cenin pozisyonunda gömülerek eşyalarının da mezara koyulması Türkistan coğrafyasında görülmektedir (Yıldız Altın, 2021: 195).

Görsel 12: Kıyafet Asma Ritüeli, Adana Akkapı Mezarlığı, (Savur, 2023: 216).

Çin bölgesinde yaşayan Kazak-Kırgızlarından bir erkek öldüğünde cenaze çadırının önüne atının eğeri, elbiseleri koyulmakta ve elbiseleri yıkanarak yıldızlar gökyüzünde belirmeden önce sokağa asılmaktadır (Katanov, 2004: 71-74). Altay Şamanlarında, her aileye ait körmöslere ait olduğuna inanılırken bu körmöslere ait nesne ve tasvirlerin sırik desteğiyle mezarlara asıldığı aktarılmaktadır (İnan, 2020: 425). Bu iyi ruhların sembolize edildiği ritüel Adana'daki mezarlarda da görülmektedir. Mezara kıyafetler konulması veya o kişiye ait malzemelerin mezarının başına asılması ile ölenin ruhu hoş tutulmaya çalışılmaktadır. Irak Türkmenleri, ölen kişinin ardından kukla hazırlamaktadırlar. Bu kuklaya, ölen kişinin kıyafetleri giydirilmekte, silah kuşandırılmakta ve siyah kaftan giydirilip ata bindirilmektedir. Ölen kişi mezarının başına getirilen bu kukla ile anılmaktadır (Bayatlı, 2011: 440). Kıyafet,

eşya vb. mezara bırakılması ritüeli ile Avrupa Hunlarında da karşılaşılmakta, Attila'nın değerli eşyalarıyla gömüldüğü görülmektedir (Çoruhlu, 2019: 328). Ölen kişiye ait nesnelerin mezara bırakılması Hakaslarda da mevcut olup ölenin icra ettiği meslekle ilgili eşyalarının da ya mezara ya da tabuta bırakıldığı, tabutun üzerine kişiye ait ceket, montun serildiği aktarılmaktadır (Davletov, 2021: 187).

Görsel 13: Kıyafet Asma Ritüeli, Adana Asri Mezarlığı, (Savur, 2023: 218).

Adana'daki mezarlıklarda ölen kişinin yazması, tülbenti, kravatı, usta yeleği, şapkası, gömleği çeşitli materyalleri mezar başına bırakılmakta ya da bir tahtaya sabitlenmektedir. Atalar kültüyle bağlantılı olan bu inanç 12, 13 ve 14 numaralı görselde örneklendirilmiştir. Atalar kültürünün bir uzantısı olarak sahada karşılaşılan ev-bark şeklindeki mezarlar, ölen kişinin bedenlen öldüğüne ancak ruhunun hâlâ yaşadığına inanılarak tasarlanmıştır. İslam öncesi dönemde mezar üzeri yapıları ifade eden bark tipli mezarlar, İslamiyet'le türbeye dönüşerek varlığını devam ettirmiştir. Bu durum Adana'daki mezarlıklarda da görülmektedir ve 13 numaralı görselde örneklendirilmiştir.

Görsel 14: Kıyafet Asma Ritüeli, Adana Kabasakal Mezarlığı, (Savur, 2023: 217).

7. Kurdele Asma Ritüeli

Türk düşünce sisteminde ve inanışında renkler yön bildirme görevi ile öne çıkmaktadır. Kızıl renk güney, kara renk kuzey, ak renk batı, gök renk doğu ile temsil edilmektedir. Nitekim Türkler Anadolu'nun fethedilmesiyle kuzeylerindeki denize Kara Deniz, batılarındaki denize Ak Deniz, güneylerindeki denize Kızıl Deniz ismini vermişlerdir (Yuvalı ve Yoska, 2019: 371). Türk kültür coğrafyasında belirli renkler çeşitli anlamları karşılamıştır. Adana'da mezarların üzerine çeşitli renklerden oluşan ipler ve kurdeleler gerilmektedir. Bu ipler ve şeritler ile yatan kişinin ruh hâlini aktarılmaya çalışılmaktadır. Beyaz şeritler saflığı ve temizliği, yeşil şeritler dine düşkün insanları temsil etmektedir. Kırmızı şeritlerin ise mezardaki kimseyi kötü ruhlardan koruduğuna inanılmaktadır (Savur, 2023: 161). Uygur Türkleri, doğum esnasında ölen kadınların mezarlarına kırmızı çaput, yaşlıların mezarlarına beyaz çaput, genç yaşta ölen erkeklerin mezarlarına mavi, genç kızların mezarlarına ise sarı çaputlar bağlanmaktadır (Yıldız Altın, 2021: 181). Altay Bölgesinde vefat eden kişilerin resimlerinin yanına dokuz tane bez ve şerit asılmaktadır. Bu durum ruhun temizliğini simgelemektedir (Harva, 2014: 444-445). Hakas Türklerinde mezarın yanına dikilen taşların çevresine, ağaçlara ve dallara çaputlar asılırken başka nesnelere de bırakılmaktadır (Davletov, 2021: 308-309). Tuva şamanizminde gök tapınma ritüelleri arasında sabah demlenen çayın dua edilerek göğe saçılması esnasında yıldırım, gök gürültüsü vb. doğa olayları oluşursa, ağaçlara ak bezler bağlandığı, şamanın gökyüzüne karşı "Gök Tanrı, affet" sözleri ile yalvardığı aktarılmaktadır (Bapaeva, 2013: 46). Tahtacılar da ölen kişinin kefeninden parçalar kesilip mezarın üzerine bağlanmaktadır. Böylece başka ölümlerin olmaması için Azrail'in yolu bağlanmış olur (Kayabaşı, 2016a: 152). Adana'daki mezarların çoğunda ölen kişinin dinî yönünü, temiz ve saf oluşunu betimleyen renkte kurdelelerin mezar

üzerine gerildiği veya mezar taşına kuşak gibi bağlandığı tespit edilmiştir. Bu durum 15 numaralı görselde örneklendirilmiştir.

Görsel 15: Kurdele Asma Ritüeli, Adana Akkapı Mezarlığı, (Savur, 2023: 215).

Sonuç

Türkler buldukları coğrafyalarda farklı inanç sistemlerini benimsemiş, farklı toplumlarla yaşamış olsalar da ölüm karşısındaki yaklaşımları değişmemiştir. Mezar, Türkler için ölümden sonraki yaşama dair inanışın bir dışavurumudur. Ölüye duyulan saygıyı hem defin törenlerinde ve mezar çevresinde yapılan ritüellerde hem de mezar taşlarına işlenen motiflerde görmek mümkündür.

Yöredeki mezar taşlarında ve mezarlıklarda ağaç hem motif olarak hem de canlı hâlde bulunmaktadır. Türkler yaşadıkları coğrafyalardaki inanç sistemlerinden etkilenmiş ve kültür ekolojilerinin içerisine eski ve yeniyi harmanlayarak yedirmişlerdir. Bu sebeple kültürlerinde bir çeşitlilik meydana gelmiştir. Mezar taşlarına işlenen ağaç motifleri ve mezarlıklara ekilen ağaçlar ile manevi olarak ölünün ruhuna, maddi olarak da geride kalanlara fayda sağlaması amaçlanmaktadır.

İnsanların kültürel belleğinde uzun süredir yaşayan tütsü, Türk mitolojisindeki ateş kültürünün devamı niteliğindedir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde de karşılaşılan mezar veya türbelerin etrafında mum ya da tütsü yakma geleneği, İslamiyet öncesi inanış ve pratiklerinin şekil değişimine uğramasından kaynaklanmaktadır. Adana'da çeşitli mezarlarda öleni kötülüklerden, kötü ruhlardan arındırdığı düşüncesiyle ateş ve tütsü yakılmaktadır. Saf ışık kaynağı olarak yakılan mumla ölenin ruhu aydınlatılarak arındırılmaktadır. Nitekim arınma pratiklerinde ateş güçlü bir ritüel temizlik kaynağıdır.

Mezar başına veya mezara kıyafet asma, nesne bırakma gibi uygulamalar atalar kültürüyle bağlantılı bir ritüeldir. Adana'daki mezarlıkların çoğunda ölen kişinin kullandığı bir

kıyafetin, aksesuarın mezar taşına asıldığı veya dikildiği tespit edilmiştir. Bu durum ölen kişinin bedenlen öldüğü ruhunun hâlâ yaşadığına dönük inancın tezahürüdür.

Bu dünyadan uhrevi dünyaya geçiş olarak tezahür eden ölüm bir eşiktir. Aşılan her eşik bir geçiş ve yeniden kurgulanan bir var oluştur. Türk halk kültürü ürünlerinin çoğunda eşik ile ilgili semboller yer almaktadır. Adana'daki bir mezar taşının hem başında hem ayak tarafında eşik motifinin işlendiği görülmektedir. Mezar taşının iki noktasına eşik motifinin işlenmesi kişinin bu dünyadan öbür dünyaya geçişini ve yeniden varoluşunu sembolize etmektedir. Umay Ana; Türk mitolojisinde ve Türk halk inanışında önemli bir karakterdir. Tarihi gelişim sürecinde mitolojik ana, çocukların ve gebelerin koruyucusu vb. işlevlerle karşımıza çıkmaktadır. Hayatın geçiş dönemlerinden doğumun önemli bir nesnesi beşik, ölümün önemli bir nesnesi de eşiktir. Nitekim bu iki unsur; "Beşikten mezara kadar" tabiri ile halk diline ve düşüncesine yerleşmiştir. Adana'daki mezarlıklarda küçük yaşta vefat eden çocukların mezarlarının beşik formunda yapıldığı görülmüştür. Aynı zamanda mezarın çevresindeki bir ağaca, mezar taşına çeşitli renklerde kurdele, çaput ve ipler bağlanarak kötü ruhların gelmesi engellenmeye çalışılmıştır. Adana mezarlarında karşılaşılan bu uygulamalar Türk inanç sisteminin geçmişten günümüze en canlı bilgilerini aktaran bir belge niteliğindedir.

Sonuç olarak; mezarlar, bir toplumun ölüme ve atalar ruhuna bakışını da göstermektedir. Mezarla ilgili inanış ve uygulamalar ise uzun bir zamana yayılan, değişmesi zor geleneklerdir. Mezarlar, barındırdıkları motiflerle kültürün gelecek nesillere aktarımı işlevi de görmektedir. Sosyal, tarihî ve sanatsal geçmişi içinde barındıran bu kültür unsurları halk bilimi alanında daha fazla araştırılmalıdır. Kuşakların düşünce yapısı, inanç sistemi, sanatsal üsluplarının analizi ve gelecek nesillere aktarımı özelde folklor genelde kent kültürü açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- ARSLAN, Nizamettin (2014). *Odunbazarın Suskunları*. Eskişehir: Eskişehir Valiliği.
- BAPAEVA, Janyl Myrza (2013). *Tuva Şamanizmi*. Konya: Kömen Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli (2017). *Türk Mitolojik Sistemi 1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BAYAT, Fuzuli (2018). *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BAYAT, Fuzuli (2019). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BAYATLI, Necdet Yaşar (2011). *Irak Türkmen Folklorunda Halk İnançları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- ÇAVUŞ, Fatih (2018). *Osmanlı Mezar Taşlarının Sırları*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- ÇETİN, Yusuf ve Bahar Yayık (2021). "Tasavvuf Düşüncesinde Servi Ağacı ve Türk İslam Sanatındaki Yansımaları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. S. 100, s. 485-514.
- ÇORUHLU, Yaşar (2019). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar Orta ve İç Asya'nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DAVLETÖV, Timur (2021). *Sibirya'dan Anadolu'ya*. İstanbul: Urzeni Yayıncılık.
- DIYKANBAYEVA, Mayramgül (2018). *Kırgızlarda Atalar Kültü*. Konya: Kömen Yayınları.
- DİLEK, İbrahim (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- EĞİNLİ, Aysen Temel ve Azra Kardelen Nazlı (2018). "Kültürün Koruyucu Gücü: Kültürel Semboller", *Egemia*. S. 2, s. 56-74.
- ELİADE, Mircea (2015). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Elusis Mysterialarına*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

- ERGUN, Pervin (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- HARVA, Uno (2014). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- İNAN, Abdülkadir (2020). *Makaleler ve İncelemeler 1-2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KATANOV, Nikolay Fyodoroviç (2004). *Türk Kabileleri Arasında*. Konya: Kömen Yayınları.
- KAYA, Doğan (2014). *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAYABAŞI, Onur Alp (2016a). “Taşeli Yöresi Tahtacılarının Geçiş Dönemlerinde Mitolojik Unsurlar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 78, s. 139-158.
- KAYABAŞI, Onur Alp (2016b). “Türk Mitolojisinin Kutsal Dişisi: Umay”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, C. 7, S. 22, s. 220-228.
- KAYABAŞI, Onur Alp (2022). “Güney Batı Toroslarda Saç Motifli Mezar Taşları: Muğla, Denizli Örneği”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.8, s.661-670.
- KÖKTÜRK, Milay (2014). *Kültür ve Sembol Bir Cassirer İncelemesi*. Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi 1-2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖGEL, Bahaeddin (2020). *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- POTAPOV, Leonid Pavloviç (2012). *Altay Şamanizmi*. Konya: Kömen Yayınları.
- ROUX, Jean Paul (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- SAVUR, Hilmi (2023). “Mezar ve türbelere kült merkezli bir bakış: Adana örneği”. Yüksek Lisans Tezi. Aksaray: Aksaray Üniversitesi.
- TRYJARSKİ, Edward (2012). *Türkler ve Ölüm*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- TÜRKYILMAZ, Dilek (2019). “Eşik Altı Boş Değildir: ‘Eşik’ Kavramının Türk Düşüncesine Yansımaları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 17, s. 151-162.
- YENİAY, Şerife vd. (2022). “Türk Kültüründeki Ölüm Algısının Tabu ve Kaçınma Bağlamında Cenaze Törenlerine Etkileri”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 2, s. 237-249.
- YILDIZ ALTIN, Kübra (2021). *Türk Kültüründe Atalar Kültü*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- YUVALI, Abdülkadir ve Erhan Yoska (2019). *Türk Dünyasının Ortak Kültürel Değerleri*. Konya: Kömen Yayınları.

Elektronik Kaynaklar:

- URL-1:<https://www.turkcenindirilisi.com/turktarihi/umay-tacli-mezar-kumsal-simsekh96356>.
ŞİMŞEK, Kumsal (2018). Umay Taçlı Mezar. Türkçenin Dirilişi. (E.T.: 22.02.2024).
- URL-2:<https://onturk.wordpress.com/2015/08/06/adanada-uc-basli-kurgan-tasigeleneği/> BAYTOK, Kürşad (2015). *Adana'da Üç Başlı Kurgan Taşı Geleneği*. Onturk Wordpress. (E.T.:22.02.2024).

<i>Çalışmanın yazarı/yazarları “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiş (ler)dir:</i>
Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.
Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.
Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında bizlere yardımcı olan Adana halkına teşekkür ederiz.
Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Yazarın Notu: Bu makale yayınlanmamış şu tezden üretilmiştir: Savur, Hilmi (2023). “Mezar ve türbelere kült merkezli bir bakış: Adana örneği”. Yüksek Lisans Tezi. Aksaray: Aksaray Üniversitesi.
Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri iki yazar tarafından eşit oranda katkı sağlanarak hazırlanmıştır.
<i>The author / authors of the study declared the following points within the framework of the “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>

Ethics Committee Approval: No ethics committee certificate is required for this study.
Funding: No support was received from any institution or organization for this study.
Support and Acknowledgments: We would like to thank the people of Adana who shared their vast ideas and thoughts with us through interviews during the research and writing of the study.
Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflicts of interest related to the research, authorship, or publication of this article.
Author's Note: This study was based on the master's thesis from Aksaray University, Social Sciences Institute titled "A Cult-Centered Perspective on Tombs and Mausoleums: The Case of Adana".
Author Contributions: All parts of this article have been contributed equally by two authors.
